

radio najvažnije i nezaobilazne teme iz različitih perspektiva vezane za jugoslavizam i stvaranje i raspad Jugoslavija, djelo koje se preporučuje pročitati.

Knjiga sadrži u prilogu sažetak, bibliografiju, relevantne zemljopisne karte, te registar imena i geografskih pojmova.■

Armina Galijaš

Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.- 1945.*, Zagreb, 2002., Izdavač: Hrvatski institut za povijest, str. 416.

Zdravko Dizdar je naučni saradnik Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Ova knjiga predstavlja njegovu doktorsku disertaciju, koju je odbranio 2000. godine. Četnički pokret, kao i teror i zločini četnika na području Bosne i Hercegovine od 1941. do 1945. godine, po njegovom mišljenju, nisu bili dovoljno istraženi i prezentirani, pa je on ovom knjigom želio ponuditi "nove spoznaje o uzrocima, programskim smjernicama, metodama i oblicima, fazama, opsegu i posljedicama četničkih zločina".¹

Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvom, koji nosi naslov *Četnički pokret i njegova organizacijska izgradnja u Bosni i Hercegovini do početka Drugoga svjetskoga rata*, str. 23 - 64, uglavnom su prezentirani rezultati historiografije o tom pitanju, dok se drugi dio *Četnički državotvorni program i programski spisi*, str. 65 - 344, sastoji od šest sljedećih cjelina:

1. Četnički državotvorni program i programski spisi genocidne politike protiv Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu, str. 65 - 91.

¹ Treba napomenuti da je Institut za istoriju u Sarajevu od 1986. godine radio na projektu *Zatvori i logori u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.* Istraživački tim je sačinjavalo pet saradnika (dr. Rasim Hurem, šef tima, Božidar Čučković, penzionirani pukovnik iz Beograda, koji je obrađivao Hercegovinu, dr. Smail Čekić, obrađivao istočnu Bosnu, Dragan Davidović, saradnik Instituta za istoriju u Banja Luci, obrađivao Bosansku krajinu i mr. Senija Milišić, saradnik Instituta za istoriju u Sarajevu, obrađivala područje centralne Bosne). Rukopisi su trebali biti završeni i predati u Beograd 1992. godine, ali do toga nije došlo. Od svih saradnika jedino je dr. Čekić uspio objaviti rezultate svoga rada.

2. Četnička komponenta u pobuni i ustanku Srba 1941. te četnička suradnja s okupacijskim snagama i snagama NDH u Bosni i Hercegovini 1941.-1945. godine, str. 93-147.
3. Četnička vojna organizacija u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskoga rata, str. 149-164.
4. Provođenje četničkih zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima 1941.-1945. godine, str. 165-218.
5. Metode i oblici četničkog terora i zločina u Bosni i Hercegovini 1941.-1945. godine, str. 219-328.
6. Posljedice četničkih zločina-genocida nad Hrvatima i Muslimanima tijekom Drugoga svjetskoga rata u BiH, str. 329-344.

U ovom osvrtu samo ćemo ukazati na neke osnovne poruke ove knjige, bez namjere da ulazimo u sveobuhvatnu analizu svih autorovih tvrdnji, ali uz napomenu da će neke od ovih tvrdnji trebati preispitati, s obzirom da je znatan broj izvorne arhivske građe ostao izvan njegove analize. O četničkim zločinima počinjenim u Bosni i Hercegovini tokom Drugog svjetskog rata, baš kao i ustaškim, te njemačkim, italijanskim i onim počinjenim od strane partizana, ne može se pisati dok se ne istraži sva građa koja se nalazi u fondu Zemaljske komisije za ratne zločine za BiH u Državnom arhivu u Sarajevu. Autor se na svega dva mjesta u knjizi poziva na ovaj fond, ali je sigurno da bi korištenje ove građe u značajnoj mjeri uticalo na poboljšanje kvaliteta ove knjige.

Analiza četničkog državotvornog programa i programskih spisa koji su nastali od 1941. do 1945., urađena je najvećim dijelom na osnovu literature. Autor je zaključio da su oni dali politički okvir zločinima nad nersrpskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini. Ovaj teror i zločini bili su usmjereni i prema pripadnicima anti-fašističkog pokreta, kao i članovima njihovih porodica, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Prema autorovom zaključku "*četnici su na područjima Bosne i Hercegovine te Hrvatske ponovili sve one stravične oblike nasilja koje su provodili Turci u vrijeme Stogodišnjeg hrvatsko-turskog rata 1493.-1593.*" (str. 90.). Ostaje nejasno o kom je ratu riječ, jer u to vrijeme i na tom prostoru nema stogodišnjeg rata. To je period od Krbavske bitke do pada Bihaća, koje je ispunjeno povremenim vojnim prodorima Osmanlija, što je rezultiralo širenjem Osmanskoga carstva na račun, u prvo vrijeme, ugarskog teritorija, a onda i mletačkog. Osobnost osmanskih metoda osvajanja jeste postepenost, te dvije etape osvajanja: prva, koja je karakteristična po pljačkaškim upadima u susjedne zemlje koje su namjeravali osvojiti (rezultat dobro osmišljene osvajačke politike) i druga, direktna, koja donosi dominaciju nad tim oslabljenim područjima. Zbog toga se to vrijeme ne može definirati kao "Stogodišnji rat".

U rekonstruisanju četničke vojne organizacije autoru je promaklo puno izvorne arhivske građe, kao i tadašnja cjelokupna četnička štampa. Da je veću pažnju obratio na ovu vrstu izvora, četnička vojna organizacija bi bila temeljitije i jasnije prikazana. Četnici su na području BiH od 1941. do 1945. godine imali 14 korpusa, 76 brigada, 2 puka, ne računajući četničke grupe, bataljone i odrede. Naravno da broj ljudstva četničkih vojnih formacija nije odgovarao broju koji bi imale u mirnodopskim okolnostima. Bez obzira na to ove snage bile su dovoljne za izvođenje terora i zločina. Uz pomoć četnika iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske, ove su formacije počinile brojne zločine na području Bosne i Hercegovine. Zbog nedostatka izvorne građe u potpunosti je neobrađeno funkcioniranje četničke vlasti na područjima koja su oni nadzirali u Bosni i Hercegovini 1941.-1945. godine (a što bi bilo itekako značajno za ovu knjigu). Zna se da su u BiH u ovom vremenu postojali četnički sudovi, zatvori i logori, međutim oni i dalje ostaju potpuna nepoznanica.

Četnici su tokom cijelog Drugog svjetskog rata činili zločine u Bosni i Hercegovini, pa je autor s obzirom na intenzitet, broj žrtava i načine njihove likvidacije, izdvojio tri karakteristična razdoblja:

- od aprila 1941. do sredine ljeta 1942. godine;
- od avgusta do decembra 1942.;
- od januara do jeseni 1943.

Za četnike je u realizaciji njihovog cilja rat bio glavna metoda. Prema autorovom mišljenju, četnički zločini su se manifestovali kroz sljedeće oblike: teror, pokolji, strijeljanja, zločini nad pripadnicima NOP-a, te partizanskim zarobljenicima i ranjenicima, silovanje žena i djevojaka, pljačkanje, razaranje, uništavanje imovine, spomenika, spaljivanje živih ljudi, masovni progoni, propaganda (laži o muslimanskom i hrvatskom narodu kao opravdanje za svoje zločine).

Autorovu tvrdnju po kojoj su bosanskohercegovački Hrvati bili "ona nepremostiva brana ostvarenju nacionalističkih velikosrpskih planova o stvaranju Velike Srbije", zbog čega su bili izloženi najžešćem teroru i žrtvama, treba relativizirati, s obzirom na činjenicu, koju su utvrdili Dedijer i Miletić, ali i drugi historičari, da su i pripadnici drugih naroda bili ta "brana" i podjednako stradali, a procentualno, u odnosu na broj stanovnika, Muslimani najviše.

Autor u ovom kontekstu zanemaruje činjenicu da je bilo i drugih "vidova organizovanja" čije djelovanje nije bilo kompatibilno naporima "stvarnih brana od fašizma". Upotrebom "neodređenih" konstatacija poput one da je "program stvaranja Velike Srbije na račun hrvatskih povijesnih područja (...) bio jedan od glavnih uzroka zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima", autor zanemaruje činjenicu da to nisu samo hrvatski povijesni prostori, već da se radi o Bosni i Hercegovini. Spor-

na je i autorova tvrdnja po kojoj je pokolj Hrvata u Trubaru 27. VII 1941. slavljen u Bosni i Hercegovini 50 godina kao Dan ustanka.

Na kraju, treba istaknuti kako je u ovoj knjizi najviše korištena zbirka dokumenata što su je priredili Zdravko Dizdar i Mihael Sobolevski, dok je dosta literature, nastale posljednjih godina, kao što je ona Mihaila Stanišića: *Projekti Velika Srbija*, Beograd, 2002., ostala izvan autorovog interesovanja. Ipak, pojava knjige Zdravka Dizdara značajna je iz više razloga, a prije svega zbog činjenice da zločini neće biti zaboravljeni ni prešućeni, kao i zbog poticaja koje će dati u nastavku izučavanja ove teme, kako bi se stekao potpuni uvid u razmjere četničkih (a i drugih) zločina u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu. ■

Senija Milišić

F. William Engdahl, *Stoljeće rata: Anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, Zagreb, 2000., str. 420.

Mada su se historičari na kraju XX stoljeća trudili da ga definišu kao stoljeće u kome svaki pojedinac ima svoju historiju i da je to ustvari skup historija svakog pojedinca, to jednostavno nije tačno. Minulo stoljeće obilježila je geopolitička doktrina koja je usmjeravala tok najvažnijih političkih događaja, a to su bili I i II svjetski rat, Hladni rat kao i vrijeme koje je trajalo do kraja stoljeća (i koje i dalje traje). Povjesničari su nudili "nove izvore", nudili su "oral history", dokazivali su da je sve pod kontrolom (a nije), jer su na sceni i dalje događaji izvan kontrole običnih ljudi. Vukli su se skriveni politički potezi koji su otvarali pitanja: ko, kako, u čije ime, na čiju štetu, s kojim pravom (nema prava). Postojala je samo beskrupulozna borba za stečene interese privilegirane manjine, a moć je bila u rukama onih koji su kontrolirali bogatstvo društva.

Ova je knjiga napisana 1991. godine, u prijevodu na hrvatski jezik pojavila se u Zagrebu krajem 2000. godine, a u bosanskohercegovačkim knjižarama može se naći tek od 2003. godine. Na pojavu ove knjige prvi su reagirali ekonomisti. Ponajprije zbog autora, koji je jedan od vodećih stručnjaka iz oblasti međunarodne ekonomije. Već četvrt stoljeća on proučava i piše o svim vidovima međunarodne naftne i energet-